

СИСТЕМ ЗАВИСНИХ РЕЧЕНИЦА

Рекли смо већ да ПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ могу имати *комуникативну функцију* (њима се обавештава, пита, заповеда, исказује жеља итд.) и *конституентску функцију* (када су конституенти тј. чланови, саставни делови неке шире конструкције).

Реченице с комуникативном функцијом називају се *независне реченице* (оне су саме довољне да образују целовиту комуникативну јединицу, тј. да стоје самостално), а реченице с конституентском функцијом називају се *зависне* или *субординиране* или *хипотаксичке* односно *подређене реченице* (оне нису довољне да саме образују комуникативну реченицу, тј. не могу да стоје саме).

Дакле, систем ПРЕДИКАТСКИХ РЕЧЕНИЦА чине ЗАВИСНЕ и НЕЗАВИСНЕ реченице.

ЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ не могу да стоје самостално, него су чланови других предикатских реченица. Речи и изрази који показују који тип зависне реченице је у питању називају се *субординатори*.

У субординаторе спадају:

- **зависни (субординативни, хипотаксички) везници** (*да, кад, док, пошто, чим, јер, ако, иако, мада, како* итд.) и **везнички спојеви** (*пре него што, након што, као што, као да, него тио, него да*);
- **речце с функцијом везника** (субординатора): *ли, да ли, нека*;
- **односне (релативне) и упитне заменице и прилози** (који поред своје конституентске функције имају и функцију субординатора (*ко, шта, који, какав, чији, колики; где, куда, одакле, докле, откад, докад, како, колико*)).

ИНТЕРПУНКЦИЈА У ЗАВИСНИМ РЕЧЕНИЦАМА

Ако зависна реченица долази испред осталих конституената више реченице, она се обавезно издваја запетом (инверзија зависне реченице):

Када сам дошао кући, гости су већ били отишли.

Реченица се издваја запетама и када је уметнута између делова више реченице:
Гости су, када сам дошао кући, већ били отишли.

Ако зависна реченица долази после осталих конституената више реченице, онда ту постоје три посебна случаја:

- *допунска* зависна реченица је тесно повезана са претходним делом више реченице и не сме се одвајати запетом:
Јован је рекао *да ће доћи*. Марко је знао *да не може стићи*.
- *одредбена* зависна реченица може, али не мора да се издвоји запетом:
Гости су већ били отишли(,) *када сам дошао кући*.
- *додатна* зависна реченица се увек одваја запетом:
Наш тим је победио на такмичењу, *што смо и очекивали*.

За *односне* реченице важи правило да се не одвајају запетом ако су *атрибутски употребљене*, а обавезно одвајају запетом ако су употребљене као *апозиција*:

То је младић *чију си сестру упознао*.

Ово је Миланова сестра, *коју си већ упознао* (Милан има једну сестру и њу си већ упознао).

Ово је Миланова сестра *коју си већ упознао* (Милан има више сестара, а ово је она коју си упознао, а не она коју (оне које) не познајеш).

ИЗРИЧНЕ (ДЕКЛАРАТИВНЕ) РЕЧЕНИЦЕ

Изричним реченицама се казује, објашњава садржај глагола више (управне) реченице, који су предикати те више реченице. То су глаголи *говорења* (рећи, казати, саопштавати, обавестити, питати, предложити, наредити и сл.), *мишљења* (мислити, сматрати, веровати, питати се, знати, одлучити и сл.), *опажања* (видети, гледати, приметити, запазити, чути, слушати, осетити и сл.) и *осећања* (волети, желети, надати се итд.).

1) Изричне реченице допуњавају те глаголе и имају у вишој реченици *службу правог објекта* (добивају се на питање: Шта?): Дечаци су желели *да играју фудбал*.

2) Изричне реченице могу имати функцију *неправог објекта* (уз извесне непрелазне глаголе): Марко је размишљао (о томе) *да тренира рукомет*.

3) Изричне реченице могу имати функцију *изричног атрибута у именичкој синтагми*: Обрадовала нас је вест *да је Ана победила на такмичењу*.

4) Изричне реченице могу имати функцију *допунског зависног члана у придевској синтагми*: Марко је свестан *да је погрешио*.

5) Изричне реченице могу имати функцију *субјекта*: Саопштено је *да ће се настава одржавати преко интернета*.

Постоје три врсте изричних реченица: 1. *изричне реченице у ужем смислу*, 2. *зависноупитне реченице* и 3. *вољне (волунтативне) реченице*.

1. Изричним реченицама у ужем смислу изриче се садржај неке ситуације; оне почињу везницима *да* и *како*:

Марко је рекао *да ће доћи*.

Обавестили су нас *да часови почињу у осам сати*.

Одлучили смо *да све искрено кажемо*.

Гледали смо *како одлазе један по један*.

Рекао је *како се лепо провео на одмору*.

У неким случајевима изрична реченица може стајати без везника: Рекао је: *доћи ће*.

Изричне реченице у ужем смислу служе и за пребацивање обавештајних реченица из управног говора у неуправни.

Независна обавештајна реченица којом се износи управни говор: „Били смо зимус на скијању“ постаје изричне реченица кад се управни говор пребаци у неуправни: „Рекли смо пријатељима *да смо зимус били на скијању.*“

2. Зависноупитне реченице зову се тако зато што имају облик независних упитних реченица, али немају упитно значење – уклопљене су у вишу реченицу. У њима се као субординатори употребљавају:

1) упитне речце *да ли* и *ли* – кад је битно да ли се ситуација исказана зависноупитном реченицом реализује или не: Питали смо га *да ли ће доћи.*

2) упитне заменице и прилози (*ко, шта, који* итд.; *где, кад, како, куда* итд.) – кад је битан садржај неког реченичког дела.: Није рекао *ко ће доћи.* Нисам знао *куда да кренем.* Размишљао је *како да поступи.*

Зависноупитним реченицама се допуњавају глаголи тражења информације (нпр. *питати, распитивати се; питати се, размишљати*), пружања информације (*рећи, саопитити, јавити* итд.), стицања и поседовања информације (нпр. *сазнати, чути; знати*) и сл., с тим што зависноупитне реченице показују које се информације ти глаголи тичу.

3. Вољне (волунтативне) реченице су *модалног карактера*, што значи да не означавају реалну ситуацију, него ситуацију чија се реализација наређује, захтева, жели, планира и сл. Њима се најчешће допуњавају разни модални глаголи, односно глаголи који показују лични став према реализацији радње. То су:

1) глаголи којима се исказује заповест, захтев, молба и сл., нпр. *заповедити, наредити, захтевати, тражити, молити, предлагати* и сл. (тада се модалне изричне реченице називају *императивним изричним реченицама*):

Ђаци су предлагали *да им се одложи матура.*

Марко је захтевао *да сви заједно пођу.*

Тражио је *да врате све дугове.*

2) глаголи којима се исказује жеља и сл., нпр. *желети, жудети, волети* (онда се употребљава назив: *жељне или оптативне изричне реченице*):

Милан је желео *да је поново сретне.*

У детињству је волео *да шутира лопту.*

3) разни други глаголи и изрази, нпр. *намеравати, планирати, настојати, трудити се, покушавати, бити спреман, бити способан* и сл.:

Радници покушавају *да заврше посао пре рока.*

Марица је настојала *да све уради на време.*

Марко није био спреман *да се отисне у свет.*

Интерпункција у изричним реченицама

Ако стоји на крају, изрична реченица се, као допунска реченица, не одваја запетом: Ракао је *да ће доћи*. Ако нема зависног везника, стављају се две тачке: Рекао је: *доћи ће*.

Ако изрична реченица стоји на почетку више реченице, одваја се запетом (правило о инверзији): *Да ће студирати право*, знао је Марко још док је био дете.

ОДНОСНЕ (РЕЛАТИВНЕ) РЕЧЕНИЦЕ

Односне или релативне реченице јесу зависне реченице које се односе на неки именички појам у вишој реченици. Препознајемо их по *односним (релативним)* речима (или релативизаторима). То су односне заменице (*који, какав, колики, чији*) и односни прилози (*где, куда, одакле, кад, колико*), као и везник што:

Маја је добила лутку *која може да говори*.
Маја је добила лутку *какву је одавно желела*.
Кућа у *којој* (=где) *живим* има велико двориште.
То је хотел *где* (=у коме) *смо одсели*.
То је било оног дана *када смо ишли на излет*.

[Односне реченице с релативизаторима *кад(а)* и *где* не треба мешати са месним и временским реченицама јер се ове друге реченице не односе на именички појам, него имају функцију одредбе места и времена, тј. прилошког су типа; исп. пример месне и временске реченице: *Где је некада била пољана*, подиже се велики солитер; *Када сам завршио посао*, легао сам да се мало одморим.]

Посебан случај представљају односне реченице као што су:

Додај ми (ону) књигу *што лежи на столу*.
Покажи ми речник *што си (га) јуче купио*.

Реч *што* која је овде употребљена као обележје односне реченице није заменица што (чега, чему итд.), него везник што, јер се не мења по падежима (и проклитична је).

За разлику од ситуације код односних заменица, везником *што* се не означава именички појам који је тема односне реченице и преко кога се она везује за именички појам на који се односи. Такав појам углавном има функцију субјекта или објекта односне реченице. У овом другом случају може се употребити лична заменица у акузативу (речник што си *га* купио).

Овакве односне реченице могу имати две службе, у зависности од тога како су везане за именицу коју одређују – атрибута и апозитива.

Ако именица без односне реченице није довољно одређена, онда је та реченица тесно везана за именицу, она идентификује њено значење и не може се изоставити. Она се у говору не одваја паузом, ни запетом у писању: Марија је рекла: Ово је мој друг *о коме сам ти говорила* (реченицом се објашњава о ком другу је реч – о оном о коме је говорила Марија, а не неком другом). Таква односна реченица има улогу атрибута.

Ако је именички појам сам по себи довољно одређен, а односна реченица даје додатну информацију, онда је она у функцији **апозитива** и одваја се запетом, а у говору паузом: Марија је рекла – ово је мој друг Марко, *о коме сам ти говорила*.

Односне реченице могу почињати именичким заменицама *ко, шта/што*. Тада оне имају службу **субјекта**, односно **објекта**:

Ко рано рани, две среће граби – односна реченица је у функцији субјекта (добија се на питање – ко (рано рани)? и можа се заменити именицом раноранилац).

Испричај ми *шта знаш* – односна реченица је у функцији објекта (добија се на питање *шта (да ми испричаш)?*).

Односна реченица може давати необавезну, додатну информацију која се тиче целе претходне реченице. Таква односна реченица почиње везником *што*, стоји иза реченице коју одређује и обавезно се одваја запетом: У априлу је падао снег, *што је необично за то доба године*.

МЕСНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Месне реченице су врста зависних реченица које означавају место вршења радње више реченице и у оквиру ње имају службу *прилошке одредбе за место*. Добијају се на питање: *Где?* Почињу упитно-односним заменичким прилозима за место: *где, куда, откуда, одакле, докле*.

Наћи ћемо се *где смо се и јуче нашли*.

Попели су се на планину *откуд се све добро видело*.

Пред нама се пружа равница *докле год око допире*.

Са оваквим реченицама се често употребљавају месни прилошки корелативи *ту, тамо, туда* и сл., који могу бити важни за интеграцију значења месне реченице (Ниче *где га не сеју* – Ниче тамо где га не сеју; Прешао је тамо одакле је имао бољи поглед).

[Месне реченице не треба мешати са односним реченицама у којима је релативизатор неки прилог за место и које се везују за именице или именичке синтагме (в. трећи пасус код односних реченица). Важна разлика је и то што се у односним реченицама месни прилог може заменити заменицом *који* употребљеном у оквиру одговарајуће предлошко-падежне конструкције.]

Интерпункција у месним реченицама је иста као и у другим реченицама које су сложене с одредбеним реченицама:

1) Кад је месна реченица у прилошкој служби, и то тако да је глагол управне реченице потпуног значења само када се употреби са зависном реченицом – запета се не пише: Тај човек ниче *где га не сеју*. – Ишао је *куда су га ноге носиле*. Прешао је *тамо одакле је имао бољи поглед на игралиште*.

2) Када је месна реченица накнадно објашњење већ тачно одређеног места, довољно познатог саговорнику, запета се пише: Вратио се у свој завичај, *одакле је пре 40 година кренуо у свет*. – Летовали су у Баошићу, *где су добро познавали домаћине*.

3) Кад је месна реченица испред осталих конституената зависносложене реченице, обавезно се одваја запетом: *Где он удари*, ту трава не расте. *Где је некада била ледина*, диже се ново насеље.

ВРЕМЕНСКЕ (ТЕМПОРАЛНЕ) РЕЧЕНИЦЕ

Временске или темпоралне реченице јесу зависне реченице које имају временско значење. Најчешће се употребљавају као **1. одредба времена** (временско значење у ужем смислу) – одређују време реализовања ситуације означене вишом реченицом (ако се добијају на питање: *Кад?*) или **2. одредба мере времена** – одређују дужину трајања ситуације означене вишом реченицом или периода у оквиру кога се реализује та ситуација (ако се добијају на питање: *Колико дуго?*).

1. Када се употребљавају као *одредба времена*, могу се разликовати три временска односа више реченице према временској реченици:

1) *истовременост или симултаност*; тада временске реченице почињу везницима *кад* и *док*:

Кад сам се враћао кући, срео сам Милана.
Дружили смо се док су живели у Лепосавићу.

2) *постериорност* – ситуација исказана вишом реченицом реализује се после реализације ситуације означене временском реченицом (или после њеног започињања); временске реченице почињу везницима *кад*, *пошто*, *након што*, *чим*, *само што*, *тек што*:

Кад сам завршио факултет, запослио сам се.
Чим / тек што сам завршио факултет, запослио сам се.
Пошто / након што сам завршио факултет, запослио сам се.
Само што смо опрали кола, почела је да пада киша.

3) *антериорност* – ситуација више реченице реализује се пре реализације ситуације изречене временском реченицом; временске реченице углавном почиње везником *пре него (но) што*, а понекад и *кад* и *док*:

Добро размисли пре него што то урадиш.
Кад сам се вратио, сви су већ били отошли.
Док сам стигао до куће, гости су се разишли.

2. *Значење мере времена* исказује се следећим типовима временских реченица:

1) Временске реченице *са везником док* (а за истицање: *све док* и *док год*) и глаголом несвршеног вида употребљавају се да покажу да ситуација више реченице траје колико и ситуација временске реченице:

Памтићу то *док сам жив*.

2) Вез ник док (и појачано: *све док* и *док год*) показује и да ситуација више реченице траје до реализације ситуације временске реченице, тј . таквим реченицама одређује се завршна граница трајања ситуације исказане вишом реченицом:

Чекаћу га овде *док се не врати*.

3) Временске реченице са синонимним везницима *откад* и *откако* показују почетну границу реализовања ситуације више реченице или почетну границу периода у коме се та ситуација реализује:

Откад/откако су се упознали, стално су заједно.

ИНТЕРПУНКЦИЈА. За временске реченице важе исти принципи употребе запете који важе за друге одредбене реченице.

а) Кад је временска реченица у прилошкој служби глаголу главне реченице означавајући истовремену, претходну или радњу која се врши после радње глагола у главној реченици, при чему није накнадно одређивање дате радње – испред везника временске реченице запета се не пише:

Зоран је оправљао ауто *кад сам дошао код њега*. –
Разгледали смо излоге *док смо шетали по граду*.
Гости су већ били отишли *кад се Зоран вратио кући*.
Отишао сам у шетњу *чим сам завршио посао*.

б) Када је временска реченица накнадно прецизирање већ временски тачно одређене радње, стања или збивања који се износе у главној реченици – временска реченица одваја се од ње тако што се испред временског везника запета пише:

Одбрана докторске дисертације завршена је у 12,30 часова, *када је кандидату саопиштен резултат*.
Бићемо у Лепосавићу до сутра, *када одлазимо у Митровицу*.
Јавићу ти се кроз три дана, *чим завршим посао*.